

HVA ER SKAM OG HVILKEN ROLLE SPILLER SKAM I DAGENS SAMFUNN?

Marte Bygstad-Landro

Er utdanna sjukepleier v/ Haraldsplass diakonale høgskole. Ho har videreutdanning i psykisk helsearbeid og holder no på med masterstudent i psykisk helse. Har jobba fem år i Kirkens Bymisjon og to år på Solli DPS"

Innledning

I mitt arbeid som miljøterapeut i rus- og prostitusjonsmiljøet erfarer jeg at begrepet skam sjelden blir brukt hos personalet og brukerne. Jeg opplever fravær av et språk relatert til skam. Dette forundrer meg. "Hvert menneske har noe det ikke kan huske uten skam, skriver Aksel Sandemose" (Sandemose, 1946). Vi snakker lite om det. Hvorfor? Har skambegrepet gått ut på dato? Har det fått et nytt innhold? Hvilken rolle spiller begrepet skam i vår tid? Disse og flere spørsmål har etter hvert utfordret meg og gitt meg lyst til å se nærmere på hva skam er slik vi forstår det i dag. Jeg velger å se på begrepet skam i forhold til prostituerte kvinner. Grunnen til det er at jeg opplever at man har et unyansert bilde av prostitusjon slik det ofte blir fremstilt. Man ønsker helst å se prostituerte kvinner som offer. Er det riktig? Bør kvinnen bære større skam om hun velger prostitusjon som levebrød enn om hun er tvunget til det av økonomiske eller andre grunner? Hensikten er å synliggjøre at skam faktisk eksisterer til tross for at vi snakker lite om det. I tillegg tror jeg vi som hjelpere kan kommunisere fordommer og holdninger som kanskje er med på å opprettholde skamfølelse. Hvordan? Vi kan ikke ta på skamfølelsen, men vi kan registrere dens konsekvenser. Den tilhører den usynlige emosjonelle delen av oss som betyr mye for vår

selvfølelse og derav vår livsglede eller livskvalitet. Som reven sa til "Den lille prinsen": "Mennesket har glemte at det vesentligste er det usynlige" (Saint-Exupery, 1997:74). Skam er et begrep man vanskelig finner en selvstendig teori om. Det jeg har funnet er fremstillinger, analyser og oppfatninger rundt begrepet. Jeg vil begynne med å se på hvordan skam kan forstås i et historisk og aktuelt perspektiv samt gi en kort fremstilling av skammens ulike masker. Videre vil jeg under overskriften "Frivillig eller offer" drøfte hva som kan være med på å opprettholde skam hos prostituerte kvinner. Avslutningsvis forsøker jeg å samle trådene i en konklusjon.

Skammens vesen

Begrepet skam synes å være vanskelig å definere. Skam befinner seg på alle mulige arenaer i somatikk og psykiatri som i rusomsorg. Jeg har valgt å fokusere på norske kvinner i prostitusjonsmiljøet. Synd og skyld blir også gjerne forbundet med skam, disse følelsene kan påvirke skammen, men substansielt er skamfølelsen en egen følelse. Det finnes også en sunn skamfølelse. Den har med personlige grenser og respekten for seg selv og andre å gjøre. I det følgende er det imidlertid den dårlige eller onde skammen jeg vil være opptatt av. "Den dype skamfølelsen er smerten ved å se seg selv som en som ikke fortjener å bli elsket" (Skåderud, 1999:131).

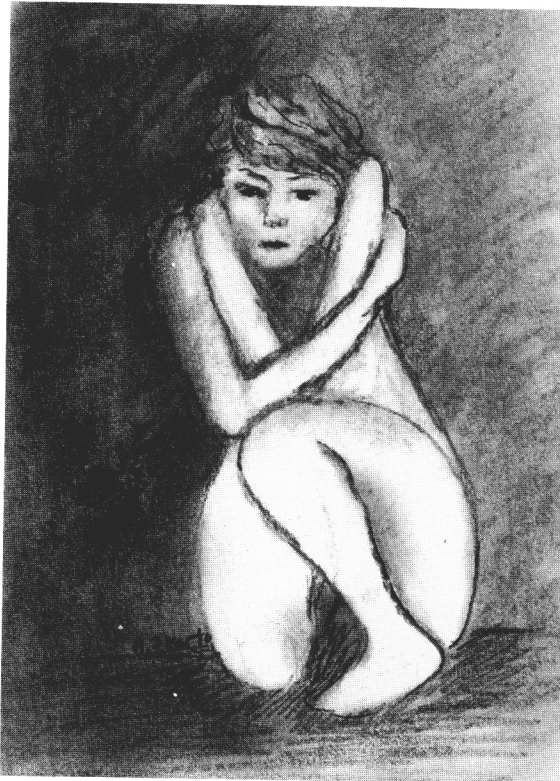
Innledningsvis spør jeg om man ikke lenger benytter begrepet skam. Har dette begrepet fått et nytt innhold? I boken "Skam" diskuteres begrepet av ulike forfattere (Wyller, 2001). Der spriker forståelsen og

konklusjonene. Man diskuterer fravær av skam der den burde være til stede, og tilstedeværelsen av skam der den ikke er nødvendig. Videre drøftes den moderne skammen knyttet til selvrealisering der det er av større betydning hvordan man oppfattes enn hvordan man innerst inne er (Wyller, 2001). Men, alle bokens forfattere enes om en ting, nemlig at skam finnes og lever i beste velgående. Det kan derimot synes som om innholdet i begrepet er substansielt endret. Skåderud taler om en transportert skam, fra en kollektiv norm til en individuell norm. Han sier videre at skam ikke forsvinner, "men at vi mister språket om den" (1999:49).

Det er skamfullt å skamme seg. Det kan skape vanskeligheter med å erkjenne skammen for seg selv og ikke minst overfor andre. Hvilket i sin tur kan gjøre den til et skjult fenomen både på individuelt og kollektivt plan. Det er ikke så lenge siden at for eksempel skilsmisse, homoseksualitet og barn utenfor ekteskapet var forbundet med skam. I dag finner man gjerne den moderne skammen i hjelpesløshet, sårbarhet og ensomhet (Monsen, 2004). Med andre ord, det er ikke først og fremst frykten for straff man lider under, men frykten

for å bli forlatt, ikke bli sett eller ikke strekke til (Aalen Leenderts, 2005). Det kan synes som om det tradisjonelle skambegrepet appellerte mer til dialog mellom mennesker enn det nye, som er mer individualisert og følgelig bærer preg av indre dialog. Eller som Ivar Frønes skriver "skammen har beveget seg fra familie, slekt og tradisjoner til identitet og selvbylde" (2001:69). Den handler gjerne om selvrealisering, selvstendighet og kontroll. Tidligere var det gjerne en skam å realisere seg for mye, i dag en skam å realisere seg for lite. Man skal gjerne skille seg ut. Det er blitt skamfullt å være alminnelig.

Selvkontroll kan gjenspeiles i kroppsidealet. Det å ha en stram, slank kropp forbindes gjerne med selvkontroll mens den fete, dvaske kroppen risikerer skammen. Skåderud uttrykker det samme fenomenet med det mindre delikate utsagnet at skammen har forflyttet seg "fra skrittet til munnen" (2006:50). Vår kulturs seksuelle frigjøring åpner for å kunne snakke om og utøve det man tidligere ville karakterisere som tabubelagt seksuell atferd, mens munnen

blir et uttrykk for vellykkethet ift hvilken selvkontroll man utøver i et jomfruelig (begrenset) matinntak. Kulturen vår formidler dessuten historier om at vi kan bli hva som helst og gjøre hva som helst bare viljen er til stede. Vi skal ha slik kontroll at vi ene og alene er vår egen lykkes smed. I en slik virkelighet vil mange mennesker oppleve å ikke strekke til, for eksempel fattige i Norge.

Skam angår ens forhold til seg selv. Man føler skyld for det man har gjort, skam for det man er. Dvs. man føler skam for å være noe galt, nærmere bestemt at det er noe galt med vår væren. Vetlesen (2001) skriver i boken "Skam" at feil folk skammer seg. Han tar utgangspunkt i ofrene for etnisk rensing i det tidligere Jugoslavia og skildrer at det ikke er overgriperne, men ofrene som skammer seg. Monsen (2004) presenterer det samme paradokset når hun skriver at den voldsutsatte, voldtektsofferet, den bedratte lider under veldig skam mens utøveren av forbrytelsen gjerne ikke kjenner skam.

Skammens masker

Skammen er smertefull og opptreder derfor gjerne i forkledninger (Aalen Leenderts, 2005).

Forkledningene har det til felles at de gjerne opptreder slik at skammen forsterkes. I litteraturen beskrives ofte skam som tap av ansikt, både ens eget, som skulle vise verden og den andres som skulle bekrefte en. Finn Skåderud (2001) har tatt utgangspunkt i boken "The mask of shame" fra 1981 av psykoanalytikeren Leon Wurmser for å illustrere fire av skammens masker: Grandiositeten er masken som hjelper en å hevde seg som uavhengig og usårbar. Forakten

hører ofte til grandiositeten. Projisering av egen skam uttrykkes gjerne gjennom forakt for den andre. Skamløsheten benekter tilstedeværelse av den indre skammen. Her oppsøker man det destruktive i for eksempel voldelig atferd, rusmisbruk eller promiskuøsitet. Denne masken får det ytre til å stemme overens med den indre følelsen, slik at skammen blir fullstendig og altomfattende. Handlingslammelsen dreier seg om en tilbaketrekning og isolasjon. Frykten for å bli avvist gjør at man selv avviser. Man vegrer seg mot det meste, - de fleste hverdagslige oppgaver og selve livet. Flinkheten kompensere for en fortvilet skam over seg selv. Selvfølelsen må til enhver tid bekrefte utenfra. Man er redd for å bli avslørt og blottstilt "som den man egentlig er" og er overbevist om at man ikke er verdig andres kjærlighet. Om man ikke er oppmerksom, vil det kanskje være lett å overse skamreaksjoner. Jeg tror vi som hjelpere trenger å bli klar over, ha mot til å anvende og erkjenne skammens eksistens. Hvis ikke tror jeg, som Nina Karin Monsen (2004), at skam kan bli liggende å gnage, virke til å forverre situasjonen og gjøre mer skade. Eller som Anna Louise Kirkengen (2006:85), at den kan "skape, bidra til eller opprettholde sykdom".

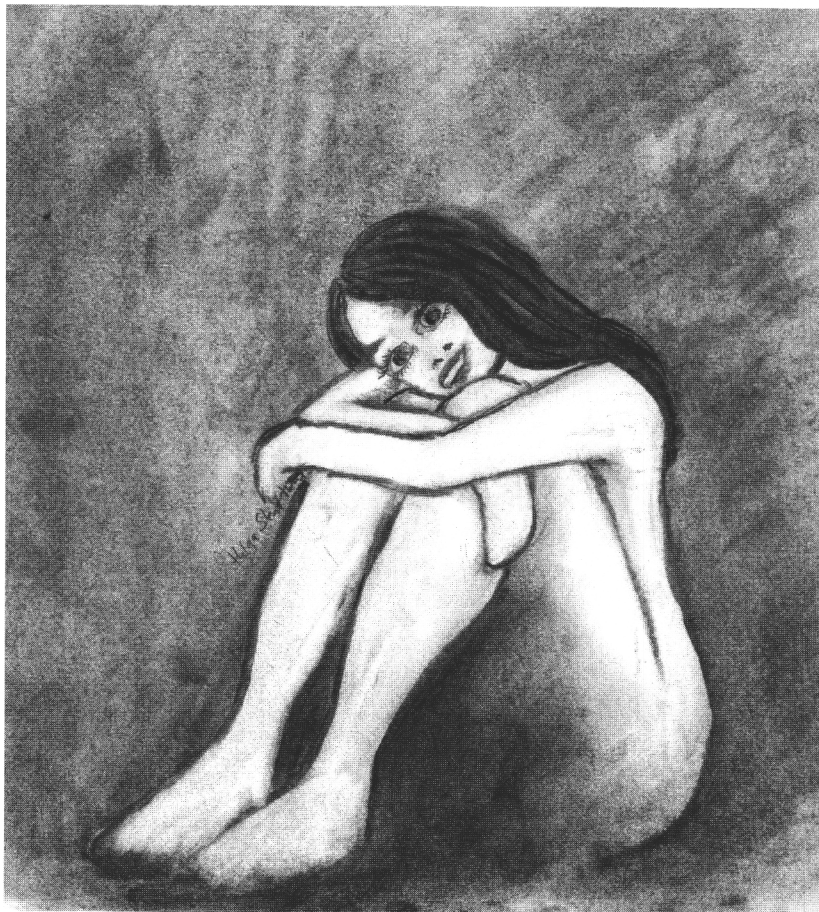
Frivillig eller offer?

Tendensene som synes rådende angående skam i dag later til å bevege seg fra en kollektiv norm til en individualisert norm. Selvkontroll, selvstendighet og individualitet er målet. Man er sin egen lykkes smed i mye større grad enn tidligere. Jeg har valgt å drøfte problemstillingen i lys av denne tenkningen. Fugelli og Fredriksen (2006) skriver en artikkel i boken "Skam i det medisinske rom" om det de kaller myk ondskap. Denne tanken omfatter at velmenende behandlingspersonell legger ansvaret for sykdom og lidelse

tilbake på pasienten selv. Sykdommen betraktes som et bevis på at pasienten må ha gjort noe galt og burde ha skamvett nok til å erkjenne det. Er det så enkelt? I artikkelen er det mennesker med livsstilssykdommer som diabetes og hjerteproblemer man omtaler. Jeg tror at man like gjerne kan overføre tankegangen på marginaliserte grupper i samfunnet som for eksempel rusmisbrukere og prostituerte. Hvorvidt man tenker om en prostituert kvinne at hun selv er ansvarlig for sin egen livssituasjon, kommer vel også an på om man ser henne som offer eller veloverveid aktør. Forestillingen om den enkeltes ansvar for eget liv og helbred forutsetter at verden er rettferdig og at man får som fortjent. Men, et rettferdig spill antar også at alle har den samme

startposisjonen og valget om å delta eller ikke (Fredriksen og Fugelli, 2006). Jeg tror at man ofte helst vil tenke om prostituerte kvinner som offer. Bare som offer kan vi frata henne ansvaret for, og skammen over, det livet hun lever og vi kan føle sympati med henne. Det er en realitet at mange av kvinnene vi møter på "Strøket" har en forhistorie som kan være med å forklare hvorfor hun er havnet der. Monsen (2006) argumenterer imidlertid med

at det er mange offer for elendig oppvekst, og med andre vonde erfaringer, som ikke havner som sexarbeider. Hun undres over hvorfor mennesker med samme utgangspunkt kan ende opp med så forskjellige liv. Hvorfor noen gjør det og ikke andre kan avhenge av mange årsaker for eksempel resiliens og sårbarhet. Den nye tanken om at alle kan oppnå alt ved å gjøre de rette tingene legger et stort ansvar på den enkelte

(Fredriksen og Fugelli, 2006). Man kan undres over om skamløshetens maske "hjelper" den prostituerte kvinnen til å opprettholde sin virksomhet. Hun gjør det som forventes av henne og finner seg da skyldig både ytre og indre sett slik at skamfølelsen blir fullstendig. Antagelig var det i virkeligheten faktorer helt utenfor kvinnens kontroll som gjorde at hun havnet på "Strøket".

Gjennom debattforum på nettsidene til Prostituertes interesseorganisasjon (PION)

formidles alternative meninger hva angår prostitusjon. En kvinne skriver:

"Jeg har prøvd flere yrkesgrupper, men har falt tilbake til det kjæreste jeg kan, det jeg virkelig forguder samt elsker å dele med menn..."

Jeg er min egen sjef først og fremst, får greit betalt, gjør det for nytelsen. Jeg elsker å selge sex, og det gir meg en enorm tenning!"

En slik oppfatning av prostitusjon kan utfordre våre holdninger. Burde

kvinner som frivillig velger prostitusjon som levebrød skamme seg? Er det kanskje en av skammens masker, grandiositeten, kvinnen uttrykker når hun tilsynelatende usårlig konstaterer at hun elsker å selge seg selv? Monsen (2004) formidler i sin bok "Det sårbare mennesket" at opinionen (hvem nå det måtte være red. anm.) selv i debatten rundt prostituerte ikke anerkjenner skammens eksistens og at de er blitt en faggruppe på lik linje med alle andre. I en artikkel publisert i Aftenposten (2006) skriver Monsen at prostituerte kvinner

"ikke er offer, men selvskadende individ som ønsker lett-tjente penger". Hun fastholder at man ikke kan anse prostitusjon som et yrke, men som en gjensidig nedverdiggelse av hverandre som prostituert og kunde. Monsen (2006) hevder at å betegne salg av sex som et yrke gjør kvinnenes nedverdiggelse og skam til et livsinnhold. Hun ønsker skammen som samfunnsregulerende kraft for å få bukt med prostitusjonen. Når vi hører at kvinner faktisk finner glede i og stolthet over jobben som

sexarbeider, har vi ofte vanskelig for å tro det. Vi tenker gjerne at de rett og slett ikke vet sitt eget beste og vi kan nærmest ramse opp hvilke traumer som følger en slik livsstil.

Den prostituerte kvinnen, som frivillig har valgt sitt levebrød, utgjør gjerne en trussel mot de moderne tankene om selvrealisering, selvstendighet og selvkontroll. Hun følger ikke den sosiale normen og man kan skremmes eller tiltrekkes av det. Vi ser mer, lytter mer og lærer mer. Det er ikke lenger svart hvitt. Hun er ikke lenger bare jenta med vanskelig fortid, rusavhengig og som synes prostitusjon er helvete på jord. Det er en vanskelig balansegang. Noen kvinner kan gjerne trenge at vi anerkjenner dem som offer og på den måten kan lette dem fra skamfølelsen de bærer. Samtidig fratar vi henne da muligheten til å bli sett på som et selvstendig og handlende individ. Ramstad og Gjerdet (2006) anerkjenner kompleksiteten i overnevnte dilemmaer. Det er mange spørsmål og paradokser og lite med sannheter. Kanskje er den største trusselen for skamfølelsen de som tror de har funnet sannheten om prostitusjon enn de som tør tvile på det meste.

Avslutning

Jeg vil ikke påstå at vi har fått et skamløst samfunn. Vi er derimot langt på vei kvitt den tradisjonelle skammen. Skamfølelsen ser ut til å være mer skjult en tidligere. Desto viktigere er det at vi som hjelpere klarer å se det skamfulle mennesket. Delt skam er gjerne lettere å bære. Dette forutsetter en svært trygg og god relasjon. Prostituerte kvinner og pasienter generelt bærer mange skammens masker. Uten tvil ligger skamfølelsen dypt hos mange og jeg tror samfunnets måte å se for eksempel prostituerte på, kan opprettholde deres opplevde skam. Kanskje vi må slutte å tenke på hva, hvordan eller hvorfor disse kvinnene endte opp der de er. Men heller se

den enkelte der hun er, og om hun vil, hjelpe henne til barmhjertighet med seg selv.

Litteratur

- Aalen Leenderts, T. (2005): Når glassflatene brister. Om brytningen mellom livet og troen. Oslo: Verbum forlag
- Fredriksen, S og Fugelli, P. (2006): Myk ondskap. I: Gulbrandsen, P. Fugelli, P. Hovind Stang, G. Wilmar, B. (red). Skam i det medisinske rom. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Frønes, I. (2001): Skam, skyld og ære i det moderne. I: T Wyller (red). Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Bergen: Fagbokforlaget
- Kirkengen, A. L. (2006): Skam og avmakt i medisinske møter. I: Gulbrandsen, P. Fugelli, P. Hovind Stang, G. Wilmar, B. (red). Skam i det medisinske rom. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Løgstrup, K.E. (1999): Den etiske fordring: Gjøvik: Cappelen forlag
- Monsen, N.K. (2004): Det sårbare mennesket: Bergen: Vigmostad & Bjørke
- Monsen, N.K. (2006): Den prostituertes skam. I: Aftenposten, 26.07.2006, <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article1399319.ece>. Lest 24.10.08.
- Ramstad, Berit og Gjerdet, Hallgeir (2006). Prostitusjon – om kunnskap, holdninger og fordommer i hjelpeapparatet s. 15-19. I: Albertine
- Renland, Astrid (2006). Fra tro til tvil s. 20-23. I: Albertine
- Saint-Exupery, A. (1997): The little prince. Great Britain: Pavillion Books Limited
- Sandemose, A. (1946): Det svundne er en drøm. Oslo: Aschehoug
- Skåderud, F. (1999): Uro. En reise i det moderne selvet. Oslo: Aschehoug & Co
- Skåderud, F. (2001): Tapte ansikter. Introduksjon til skampsykologi I. Beskrivelser. I: T Wyller (red). Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Bergen: Fagbokforlaget
- Skåderud, F. (2001): Det tragiske mennesket. Introduksjon til skampsykologi II. Teori. I: T Wyller (red). Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Bergen: Fagbokforlaget
- Skåderud, F. (2006): Flukten til kroppen – senmoderne skamfortellinger. I: Gulbrandsen, P. Fugelli, P. Hovind Stang, G. Wilmar, B. (red). Skam i det medisinske rom. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Vetlesen, A.J. (2001): Det er ofrene som skammer seg. Et essay om ondskap og skam. I: T Wyller (red). Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Bergen: Fagbokforlaget
- Vetlesen, A.J. (2006): Skam: fra naturgitt til valgstyrt? I: Gulbrandsen, P. Fugelli, P. Hovind Stang, G. Wilmar, B. (red). Skam i det medisinske rom. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Wyller, T. (2001): Skam, verdighet og grenser. I: T Wyller (red). Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Bergen: Fagbokforlaget VÅG